

Н. БОРАНФАЛИЕВА

АВТОКӨЛІК КӘСПОРЫНДАРЫНДАҒЫ НЕГІЗГІ ҚОРДЫ ПАЙДАЛАНУ АМАЛДАРЫ

Автокөлік кәсіпорындарын ұйымдастыру мен оның тиімділігін арттыру амалдары алғашқы жұмыс жоспарын ұтымды орындауды талап етеді. Өйткені кәсіпорын толыққанды жұмыс атқаруы үшін оған алғашқы керекті негізгі қорларды салу және оны пайдалану амалдары шығады. Ал негізгі қорлар ретінде өндіріс ғимараттары, техникалық қондырғылар, жер бағасы, қосымша қызмет атқаратын ғимараттар, автокөліктер мен жөндеу орындары т.с.с., автокөліктер мен жүргізушілер үшін керекті ғимараттар мен жабдықтар жатады. Сонымен қатар автокөліктердің техникалық дайындығын қанағаттандыру үшін керекті құрал-саймандар мен қосалқы бөлшектер, жанар-жағар майлар сияқты қосымша жабдықтауды ұйымдастыру жұмыстарын түпкілікті шешу шаралары болады. Бірақ осындай жоба бойынша салынатын қыруар қаржы ағымдарын ұтымды пайдалану, сол жобаның алғашқы күннен бастап тиімді қолдану керек екенін дәлелдеп отыр. Өйткені қандай мөлшерде болсын жұмсалған қаржы, көп күттірмей өзінің пайдасын беруі тиіс. Сондықтан әрқашан автокөлік кәсіпорындарын жобаларда, салынар негізгі қорларды реттеу мен оларды іске қосу амалдары қатар қаралып, содан соң оларды іске қосу шараларын анықтағаннан кейін барып, қолға алған жөн. Егер аталған шара ұтымды жүргізілетін болса негізгі қор қайтарымы жетелдетіледі және болашақта қаралған қаржы ағымдарын азайтуға мүмкіндік береді. Осындай нақты анықталған жұмыс жоспары арқасында салынған қордың қайтарымдылығы жеделдетіліп, тиімділігін көрсетеді. Өндірістегі немесе кәсіпорынның қор қайырымдылығы деп жыл аяғындағы шығарылған өнімнің немесе көрсетілген қызмет түрлерінің негізгі қордың бірлігіне сандық немесе құндық түрлерінде үлесін атайды және оны мынандай теңдеулер арқылы шығарады

$$\Phi_o = \frac{Q}{HKБ} \text{ немесе } \Phi_o = \frac{B}{HKБ}.$$

Осындағы: Q – өткізілген тауар саны немесе көрсетілген қызметтің натуралдық көлемі; B – өндірілген өнімнің немесе көрсетілген қызметтің бағасы,тг; $HKБ$ – негізгі қордың бағасы,тг.

Қорсыйымдылығы – жоғарыдағы келтірілген көрсеткішке сәйкес, тек өндірістің негізгі қорының өндірілген немесе көрсетілген қызмет құнының бірлігіне сәйкестігін көрсетеді.

$$\Phi_E = \frac{1}{\Phi_o}, \quad \Phi_E = \frac{HKБ}{Q}, \text{ немесе } \Phi_E = \frac{HKБ}{B}.$$

Қорқайтарымдылығына тасымалдау бағасы, жұмысты ұйымдастыру тиімділігі, кәсіпорынның орналасқан аймағының экономикалық тұрақтылығы мен даму көрсеткіштері, тасымалдау жұмыстарына тапсырыс берушілердің талап ерекшеліктері мен шарттарына байланысты. Екінші қорқайтарымдылығына тікелей әсер етер көрсеткіштер қатарына жылжымалы құрамның жағдайы, техникалық дайындығын қамтамасыздандыру мүмкіндігі, жөндеуге арналған материалдық-техникалық жабдықталуы, қосалқы бөлшек-саймандармен қамтамасыздандыру жүйесі, өйткені бұл жұмыстарға салынған айналымдағы қаржы көлемі, тасымалдау бағасына кіреді.

Осындай әсер етер көрсеткіштерді ескере отырып, қорқайтарымдылығының өзгеруін төмендегі теңдеулермен анықтауға болады.

$$\Delta \Phi_{O_d} = \Phi_o \left(I_{\Phi_o} - \frac{1}{I_{HKБ}} \right),$$

$$\text{немесе } \Delta \Phi_{O_d} = \Phi_o^i \left(1 - \frac{1}{I_d} \right),$$

$$\Delta \Phi_{O_{JGA}} = \Phi_o^j \left(I_{\Phi_o} - \frac{1}{I_{HKБ}} \right),$$

мұндағы Φ_o және Φ_o^1 – қорқайтарымдылығының жоспарлы және нақты көрсеткіштері; $I_{HKБ}$ – қорқайтарымдылығын өзгеру көрсеткіші; I_d , I_{Φ_o} – пайда мен негізгі қор бағасының өзгеру көрсеткіштері.

Нақты мысал ретінде төмендегі кестеде берілген көрсеткіштерді пайдалануға болады. Берілген мәліметтер бойынша қорқайтарымдылығы 3,6 пайызға көбейіп, ал қорсыйымдылығы 3 пайызға төмендегенін байқаймыз.

$$\Delta \Phi_o = 8,60 - 8,31 = 0,29$$

Көрсеткіш	Жоспар	Есеп	Айырмашылық
Барлық кіріс, мың теңге	6660,0	6740,2	80,2 (101,2)
Соның ішінде:			
тасымалдаудан түскендер	6245,8	6174,1	-71,7 (98,8)
жұмыс көлеміне сәйкес	5747,5	5593,7	-153,8 (97,3)
жұмыс уақытына сәйкес	259,8	378,7	118,9 (145,8)
автобустармен	167,2	132,3	-34,9 (79,1)
шаруашылық көліктері	71,3	69,4	-1,9 (97,3)
басқа көлік түрлерінен	414,2	566,1	151,9 (136,7)
Негізгі өндіріс қорының жылдық орташа құны, мың тг	80150,7	78321,7	-1829,0 (97,7)
Соның ішінде:			
автокөліктер	49658,5	47844,0	1814,5 (96,3)
басқалары	30492,2	30477,7	-14,5 (99,9)
Қорқайтарымдылығы, тг.	8,31	8,6	0,29 (103,6)
Қорсыймдылықтары, тг.	12,03	11,62	-0,41 (0,97)

$$\Delta \Phi_T = 11,62 - 12,03 = -41$$

$$\Delta \Phi_O = 0,10 + 0,19 = 0,29$$

Анықтаған көрсеткіштер бойынша автокөлік кәсіпорнындағы осы мезгіл арасында жүргізілген жұмыстардың тиімділігін білуге болады. Келесі талдау амалдары кәсіпорынның тапқан пайдасы мен өндіріс қорларының қорқайтарымдылығына тигізер әсерлерін анықтау, ол үшін төмендегі есептеу амалдарын орындаймыз

$$\Delta \Phi_{O_d} = 8,31 \left(1 - \frac{1}{1,012} \right) = 0,10$$

$$\Delta \Phi_{O_{опф}} = 0,831 \left(\frac{1}{0,977} - 1 \right) = 0,19$$

$$\Delta \Phi_O = 0,10 + 0,19 = 0,29$$

Автокөлік кәсіпорнының жалпы пайдасы осы кәсіпорында атқарылған жұмыс түрлерінің барлығынан түскен пайда сомасымен аныкталады. Сондықтан тек қана тасымалдау жұмыстарынан түскен пайданы төмендегі тендеу арқылы анықтауға болады.

$$\Delta \Phi_{O_{ДПЕР}} = \Phi_O \left(I_{\Phi_O} \frac{Q'_{Дпер}}{100} - \frac{1}{I_{опф}} \frac{Q'_{Дпер}}{100} \right),$$

Мұндағы барлық пайда мөлшеріндегі тасымалдаудан түскен пайданың үлес салмағының жоспарлы және нақты мәндері.

$$\Delta \Phi_{O_{ДПЕР}} = 8,31 \left(1,036 \frac{91,6}{100} - \frac{1}{0,977} \frac{93,8}{100} \right) = -0,10$$

Тура осы әдістер арқылы қорқайтарымдылығының автокөліктермен тасымалдаудағы атқарылған сағатына және жұмыс көлеміне сәйкес көрсеткіштерін анықтайды.

$$\Delta \Phi_{O_{Дед}} = 8,31 \left(1,036 \frac{86,3}{100} - \frac{1}{0,977} \frac{86,3}{100} \right) = -0,20$$

$$\Delta \Phi_{O_{Дпоч}} = 8,31 \left(1,036 \frac{5,6}{100} - \frac{1}{0,977} \frac{3,9}{100} \right) = 0,15$$

$$\Delta \Phi_{O_{Дсет}} = 8,31 \left(1,036 \frac{2,0}{100} - \frac{1}{0,977} \frac{2,5}{100} \right) = -0,04$$

$$\Delta \Phi_{O_{Дхоз}} = 8,31 \left(1,036 \frac{1,0}{100} - \frac{1}{0,977} \frac{1,1}{100} \right) = -0,01$$

$$\Delta \Phi_{O_{Дпрое}} = 8,31 \left(1,036 \frac{8,4}{100} - \frac{1}{0,977} \frac{6,2}{100} \right) = 0,20$$

Жоғарыдағы есептер бойынша пайда түсер жұмыс түрлерінің өзгеруіне байланысты қорқайтарымдылығының өзгеру нәтежесін білеміз

$$-0,20 + 0,15 - 0,04 - 0,01 + 0,20 = 0,10$$

Бірақ барлық түскен пайданың өзгеруі қорқайтарымдылығының нашарлауына алып келді

$$-0,20 + 0,15 - 0,04 - 0,01 = -0,10$$

Соның ішінде сағатпен яғни уақытқа төленген пайданың көлемі 0,15 теңгеге, ал жұмыс көлеміне төленгеннен 0,20 теңгеге азайды. Бірінші көрсеткіштер тобының қорқайтарымдылығына толықтай анықтау үшін тасымалданған жүк көлемімен, оның тасымалдау бағасының әсерін талдаймыз.

$$\Delta \Phi_{O_p} = \Phi_O \frac{1}{I_{НКБ}} \frac{Ч_{Дсд}}{100} (I_a - 1),$$

мұндағы: Φ_{O_p} – тасымалдау бағасының өзгеруіне сәйкес қорқайтарымдылығының өзгеруі; I_a – жүк айналымының өзгеру көрсеткіші.

$$\Delta \Phi_{O_d} = \Phi_O \frac{1}{I_{Фоп}} \frac{Ч_{Дед}}{100} I_p (I_d - 1),$$

мұндағы: $\Phi_{Oп}$ – 1 т.км шаққандағы түскен пайдаға сәйкес қорқайтарымының өзгеруі; $Iп$ – пайданың 1 т.км. шаққандағы орташа мөнінің өзгеру көрсеткіші.

Осы сияқты автокөліктердің бір сағаттағы атқарған жұмыстарына сәйкес бір сағаттық пайданың тигізер әсерлерін анықтайды. Егер

$$I_p = 1,002, I_{АЧ} = 1,179, I_{рп} = 0,725,$$

$$I_{дткм} = 0,971, I_{дАч} = 1,237, I_{дткм} = 1,091,$$

болса қорқайтарымдылығының өзгеру көрсеткіштері төмендегідей болады

$$\Delta \Phi_{O_p} = 8,31 \frac{1}{0,977} \frac{86,3}{100} (1,002 - 1,0) = 0,01$$

$$\Delta \Phi_{O_{дткм}} = 8,31 \frac{1}{0,977} \frac{86,3}{100} 1,002 (0,971 - 1,0) = -0,21$$

$$\Delta \Phi_{O_{Ач}} = 8,31 \frac{1}{0,977} \frac{3,9}{100} (1,179 - 1,0) = 0,06$$

$$\Delta \Phi_{O_{дАч}} = 8,31 \frac{1}{0,977} \frac{3,9}{100} 1,179 (1,237 - 1,0) = 0,09$$

$$\Delta \Phi_{O_{рп}} = 8,31 \frac{1}{0,977} \frac{2,5}{100} (0,725 - 1,0) = -0,05$$

$$\Delta \Phi_{O_{дпкм}} = 8,31 \frac{1}{0,977} \frac{2,5}{100} 0,725 (1,091 - 1,0) = 0,01$$

Жүргізілген талдау және есептеу жұмыстарының қорытындысы түскен пайданың өзгеруінен қорқайтарымдылығы да өзгертінін көрсетті. Соның ішінде кәсіпорынға түскен пайданың көлемі уақытпен төленген және басқа да қосымша қызметтер арқылы түскен пайданың артуы, қорқайтарымдылығының тиімділігін өсіретінін дәлелдеді. Атқарылған жұмыс көлемінен түскен пайданың төмендеуі салдарынан (-0,20), автобустардың (-0,04), өндірісте қызмет еткен автокөлік-

терде (-0,01) жалпы қорқайтарымдылығының көрсеткіші 0,25 теңгеге төмендеді.

Кәсіпорындағы қорқайтарымдылығының негізгі қордың өзгеруінен тәуелділігін төмендегі амалдар арқылы зерттеп, анықтауға болады. Автокөлік кәсіпорнындағы жылжымалы құрамдардың бағаларының өзгеруі қорқайтарымдылығының көрсеткішіне былайша әсер етеді.

$$\Delta \Phi_{O_{пс}} = \Phi_O \left(\frac{Ч_{Бжк}}{I_{НКБ} \cdot 100} - \frac{Ч'_{сжк}}{100} \right),$$

мұндағы $Ч_{Бжк}$, $Ч_{сжк}$ – барлық негізгі қордағы жылжымалы құрамның алғашқы және соңғы бағаларының үлес салмағы.

Осы сияқты автокөлік кәсіпорындарының басқа да негізгі қорларының өзгеруінің қорқайтарымдылығына тигізер әсерлерін анықтауға болады.

$$\Phi_{O_{пс}} = 8,31 \left(\frac{62,0}{0,977 \cdot 100} - \frac{61,1}{100} \right) = 0,20$$

$$\Delta \Phi_{O_{прог}} = 8,31 \left(\frac{38,0}{0,977 \cdot 100} - \frac{38,9}{100} \right) = -0,01$$

Жүргізілген талдау жұмыстары негізгі қорлардың өзгеруінен қорқайтарымдылығының 0,19 өзгергенін көрсетті. Ең үлкен әсер етуші жылжымалы құрамның бағасының өзгергенінен болатынын анықтадық. Тура осы амалдарды пайдалану арқылы кәсіпорынның жеке саласындағы қорқайтарымдылықтарына талдау жұмыстарын жүргізуге болады. Сонымен қатар бүгінгі автокөлік кәсіпорындарындағы қорқамтамасыздығы көрсеткіштері де үлкен талдау жұмыстарын керек етеді. Бірақ бұл тұста кәсіпорынның техникалық қамтамасыздандырылғаны мен жұмысшылары арасындағы көрсеткіштер әртүрлі болуы мүмкін және олар әртүрлі еңбек өнімділігін береді. Өйткені қандай да болмасын техникалармен жабдықталған және керекті мамандары толық болғанымен, ол кәсіпорынның еңбек өнімділігі мен қорқайтарымдылықтары көрсеткіштері, олардың жұмысты ұйымдастыру деңгейі мен басқару жүйесінің тиімділігіне тікелей байланысты болады. Сондықтан екі бірдей кәсіпорынның нақты экономикалық көрсеткіштері еш уақытта бірдей болады деуге болмайды. Бұл аталған техникалық қамтамасыздандыру Φ_T , қорқайтарымдылығы Φ_O және еңбек өнімділігі V өзара тәуелді болады.

$$w = \Phi_O \Phi_B \Psi_{жжж},$$

$$\text{немесе } \Phi_O = \frac{w}{\Phi_B \Psi_{жжж}} = \frac{w_B \Psi_{жж}}{\Phi_B \Psi_{жжж}},$$

мұндағы: $\Psi_{жжж}, \Psi_{жж}$ – кәсіпорында қызмет ететін жөндеу жұмысшылары мен көлік жүргізушілердің жалпы сандарындағы үлестері; W – жүргізушілердің еңбек өнімділіктері.

Жоғарыда орындалған қаржы қорын пайдалану тиімділігін талдау жұмыстары, экономикалық реформа толықтай аяқталып, нарық қатынастарының негізгі заңдылықтары орнықпай шағын және орта автокөлік кәсіпорындарында негізгі қор үлесін мүмкіндігінше ықшамдауды және үнемдеудің керек екенін көрсетеді. Бұл тұста автокөлік кәсіпорындарында жылжымалы құрамдарға техникалық күту, ағымдағы және күрделі жөндеу жұмыстарын, жанар-жағар майлармен жабдықтауды арнаулы, тұрақты мекемелерімен бекеттерді ұтымды орындалған келісім шарттарды пайдалана отырып, қызмет көрсетуді жолға қойған дұрыс. Олай болар себебі орнықпаған нарық қатынастары мен толықтай анықталмаған тасымалдау жұмыстары түрлері болғандықтан, автокөліктер түрлері мен маркалары әр кезде өзгеріп, жанарып отырады, сондықтан ұжымға керекті қымбат құрал-жабдықтарды алу тиімсіз болады.

ӘДЕБИЕТ

1. Жаңбыров Ж.Ф. Тасымалдауды ұйымдастыру және басқару. Оқу құралы. Алматы: Нұр-Принт, 2007.
2. Бычков В.А. Экономика автотранспортного предприятия. Учебник. М.: Инфра, 2006.
3. Автомобильный транспорт: Организация и эффективность. М.: Транспорт, 1985.
4. Жаңбыров Ж.Ф. Автокөлік секторының инвестиция тартымдылығы мен қаржы ағымдары // Вестник КазНТУ им. К. Сатпаева. Алматы, 2007. №6.

Резюме

В период становления рыночных отношений, для организаций автотранспортных предприятий необходимо максимально оптимизировать использование капитальных вложений в основное средство предприятия, так как результаты работы транспорных услуг зависят от суммы вложенных основных средств. В статье указываются пути использования основных средств в автотранспортных предприятиях.

Summary

During the period of formation market relations, for the organization of auto transporting enterprises the maximum optimization of used capital enclosure in base means of corporation, because the results of work with transporting service is depends on a enclosure means. In this article the ways of using of base means in auto transporting enterprise is showed.

ӘОК 629.463

*Х. Досмұхамедов атындағы
Атырау мемлекеттік
университеті*

Түскен 3.02.08ж.